Whitehead ve slovenském překladu [1990]

Bratislavské nakladatelství Pravda vydalo loni (1989) překlad důležitého díla Alfreda Northe Whiteheada, *Science and the Modern World* („Veda a moderný svet“). Knížku přeložil a úvodní studií opatřil Ján Bodnár (str. 5–50), který se Whiteheadem zabývá už po několik desetiletí. Slovenské vydání je navíc doplněno dvěma kapitolami z jiné, o 12 let pozdější knihy Whiteheadovy, *Modes of Thought.* Dvacet let po prvním letmém seznámení s několika Whiteheadovými esejemi, které pod názvem jednoho z nich, *Matematika a dobro*, vydala Mladá fronta v edici „Váhy“ (jež bohužel neměla dlouhého trvání a která si dnes hledá nové možnosti pokračování), je to druhá příležitost pro české i slovenské čtenáře, aby se myšlenkově setkali s touto pozoruhodnou, leč až do nedávna dost opomíjenou postavou světové filosofie našeho století. Jde vlastně o nejvlastnější a nejrozšířenější Whiteheadovu knihu, která nejenom že vyšla v mnoha vydáních ve Spojených státech i v Anglii, a rovněž v mnoha jinojazyčných vydáních, ale pro velký úspěch byla vydána dokonce v několika laciných edicích a také ve vydavatelství Penguin Books Ltd., kde byla zařazena do známé „pelikánky“.

Knížka „Věda a moderní svět“ vyšla jako první z hlavních tří Whiteheadových děl z tzv. období filosofie organismu (které vystřídalo starší období filosofie přírody), a to velmi brzy poté, co Whitehead na 13 let přesídlil do Spojených států na pozvání Harvardovy univerzity. O 4 roky později vydává autor svou největší a nejdůležitější knihu, *Process and Reality* („Proces a skutečnost“) a po dalších 4 letech *Adventures of Ideas* („Dobrodružství idejí“). Přinejmenším všechny tyto tři knihy by měly být u nás přeloženy. Vzhledem k menšímu rozsahu by měla snad nejdříve přijít na řadu naposled zmíněná, a to nejlépe v českém překladu, a po takto vyvolaném zájmu snad konečně i ta největší a nejdůležitější. Jistě by se našly i knížky čtivější, ale překlad „Procesu a skutečnosti“ bude mít na prvním místě význam pro obohacení filosofické češtiny (nebo slovenštiny); teprve na druhém místě poslouží jako průvodce při studiu originálu (podobně jako Patočkův překlad Hegelovy Fenomenologie ducha měl význam pro filosofickou češtinu na prvním místě, kdežto pro studium Hegela samotného je četba originálu nezbytností).

Bodnárův slovenský překlad svou úrovní značně převyšuje většinu překladů, které zatím ve „Filozofických odkazech“ vyšly. Přesto nemůžeme neupozornit kriticky na to, že překlad zůstává na mnoha, ba pohříchu i na vysoce závažných místech nepřesný, snad i povrchní. Whitehead je myslitel vyškolený na matematické přesnosti a pracuje s pojmy i termíny nesrovnatelně opatrněji a prozíravěji než většina tehdejších a zejména dnešních filosofů, dokonce filosofů se světovou pověstí. Tomu pak překlad musí nutně odpovídat. Ovšemže všichni víme, že takový důkladný a přesný překlad nebylo podle platných předpisů možno přiměřeně zaplatit, a možná

jej nebude možno zaplatit přiměřeně ani v příštích letech. Budeme muset vymyslet způsoby, jak čelit nekvalifikovaným nebo nepořádným překladům. Nadále je nemyslitelné dopouštět, aby se překlad náročného textu nevyplácel, protože okruh zájemců bude omezen na filosoficky nebo vědecky orientované kruhy, zatímco překlad textů nesrovnatelně snadnějších bude honorován podstatně lépe jen proto, že kniha vyjde v desetitisícovém nebo statisícovém nákladu. Volný trh, o kterém se teď tak často mluví jako o jediném způsobu řešení našich potíží, tu evidentně nemůže vyřešit vůbec nic, dokud si společnost nevychová, resp. nenechá vyrůst náročné čtenáře a vůbec konzumenty. Říkám to proto, aby bylo jasné, že obtíže tohoto druhu mi nejsou neznámy. Právě proto je však zapotřebí začít s výchovou k náročnosti a kritičnosti ihned. Uvedu tedy příklad.

Snad nejslavnější a nejvíc citované místo z „Vědy a moderního světa“ najdeme v recenzovaném překladu na str. 142. Tam se dočteme, že „elektrón uvnitř živého těla se liší od elektrónu mimo tělo“, a to na základě plánu těla, který do sebe zahrnuje i mentální stav např. živočicha. A zde dochází k podstatné chybě v překladu. Whitehead mluví o tom, že elektron se slepě žene v obou případech, tj. jak uvnitř těla, tak mimo ně, ale „uvnitř těla se … žene ve shodě se svými vlastnostmi uvnitř těla“, což navazuje na předchozí myšlenku, že právě tyto jeho vlastnosti jsou jiné v rámci těla a jiné mimo živé tělo. Bodnár však překládá „vnútri tela se ženie v súlade so svojím vnútorným určením, tj. v súlade so všeobecným plánom tela, ktorý zahŕňa aj stavy ducha“. Odhlédněme od zajisté poněkud matoucího termínu „duch“, resp. „stavy ducha“ (v originále je singulár, Bodnár dává do plurálu) tam, kde Whitehead mluví o „the mental state“ (člen ukazuje na určitý stav „ducha“, přesně přeloženo ovšem duševní stav nebo ještě lépe mentální stav). Kontext ukazuje, že Whitehead má právě na mysli nějaké zvíře (animal), a u zvířat nebývá zvykem mluvit o „stavech ducha“. Ale to je jen menší a méně závažná nepřesnost. Horší nepřesnost, vlastně přímo matoucí dezinformace spočívá v tom, že anglickou větu o elektronu „it runs within the body in accordance with its character within the body“ Bodnár překládá nejen nepřesně, ale protismyslně: slovo „character“ překládá jako „vnitřní určení“ (dokonce „vnútorné telesné určenie“), zatímco jde o určení ‚zvenčí‘, totiž určení plánem celého těla, těla jako celku (máme na mysli, že jde o určení, které přesahuje „vnitřní určení“ elektronu, jež pouze dělá elektron elektronem a nechá jej hnát se bez jakéhokoliv ovlivňování ze strany něčeho, co je „mimo“ samotný elektron; slovo „vnější“ tu je z jiných důvodů vlastně nevhodné, ale to můžeme pro momentální účely nechat stranou). Sám kontext, zmiňující se o shodnosti či souhlasu, souladu s celkovým plánem těla (těla jako celku, tedy těla živočicha), nemůže už onu dezinformaci napravit, protože slova „so svojím telesným určením“ poukazují na tělesné určení, a tedy na tělo samotného elektronu, a o tom ve

Whiteheadově textu není ani slovo. Bodnár tak zavádí do překládaného kontextu problém, který tam autor nemá, kterému se naprosto vyhnul (na tomto místě), a uvádí jej nikoliv tak, že by to posloužilo k lepšímu objasnění myšlenky, ale právě naopak myšlenku zatemňuje. Na uvedeném místě můžeme uvést ještě jednu chybu menšího rázu, když Bodnár slova „property peculiar to living bodies“ překládá „‚vlastnost‘ typickú iba pre živé organismy“; nejde tu o vcelku nepříliš důsažnou volnost při zavádění zcela nových termínů a pojmů, jako „typický“, ale o vcelku nesmyslný termín „živý organismus“. Organismus je *ex definitione* živý, kdežto mrtvé tělo přestalo být organismem. Také závěr odstavce představuje zase drobnou nepřesnost; nejde o alternativní učení o organismech, nýbrž o učení o organismu (mluví se o Whiteheadově filosofii organismu, nikoliv organismů).

Uvedené příklady nechtějí víc než upozornit na to, co napříště nebudeme smět tolerovat. Abychom však na překladatele mohli klást podstatně zvýšené nároky, musíme být s to jejich práci také přiměřeně odměnit. Filosofické knihy – až na výjimky – nebudou ovšem vycházet ve velkých nákladech; nakladatelé nejen nebudou mít důvod platit lépe za filosofické překlady, ale nebudou mít nakladatelský zájem na vydávání překladů ani originálů filosofických děl vůbec. Budeme proto muset vymyslit zvláštní způsoby stimulace jak pro autory filosofických textů, tak pro překladatele textů zahraničních autorů, kterých bude zapotřebí pro obnovu a rozvoj naší filosofie. Jednou z vysoce žádoucích forem je vypisování či vyhlašování cen za nejlepší texty a nejlepší překlady. Velkou odpovědnost tu bude mít také kritika; úroveň naší kritiky se musí pronikavěji zvýšit, vlastně s filosofickou kritikou budeme muset začít takřka od začátku, téměř od nuly. Vzpomeňme si, že dosud nevyšla (ani v samizdatech) žádná kritika, kritická analýza překladu nejvýznamnějšího Heideggerova díla, ačkoliv tento překlad vychází po sešitech již řadu let. Dnes se připravuje vydání knižní a překladatelé nebudou moci revidovat svůj překlad na základě připomínek (s výjimkou případů, kdy jim byly sděleny osobně). Tady je náprava nezbytná, ale nebude snadné jí dosahovat.

Navzdory nedostatkům je Bodnárův překlad prvního většího Whiteheadova díla do našich jazyků činem velmi záslužným, tak jako je záslužná celá ediční aktivita knižnice „Filozofické odkazy“ bratislavského nakladatelství Pravda navzdory neuspokojující úrovni překladů.